

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงมีพระราชดำริถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง โดยทรงเน้นการพัฒนาพื้นที่สูงแบบองค์รวมที่มุ่งสร้างสมดุลระหว่างดิน น้ำ ป่าไม้ และคนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และให้ความสำคัญกับมิติทั้งสามด้านพร้อมกัน ได้แก่ มิติด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ แต่จากการที่ชุมชนที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงดำรงชีพด้วยการทำการเกษตร เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกให้เพียงพอ ทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีปัญหาหมอกควันจากการเผาพื้นที่และการใช้สารเคมีทางเกษตรที่ผิดวิธีจากการทำการเกษตรที่ไม่เหมาะสม ทำให้มีการปล่อยก๊าซเรือนกระจกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุการเกิดสภาพอากาศแปรปรวน ภาวะโลกร้อนและภัยพิบัติธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมกับสุขภาพของประชาชน คุณภาพดิน แหล่งน้ำและอากาศ รวมถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยปริมาณการใช้ไม้ภายในชุมชนบนพื้นที่สูงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นผลทำให้พื้นที่ป่าไม้เสื่อมโทรมลงและลดลงอย่างรวดเร็ว ส่งผลเกี่ยวเนื่องไปถึงการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและการให้ผลผลิตของอาหารจากป่ากรอกรับพื้นที่สูงเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ เมื่อถูกทำลายแล้วเป็นการยากและต้องใช้เวลาอันยาวนานกว่าที่จะฟื้นตัวกลับมาในสภาพเดิมได้ ผนวกกับการใช้ประโยชน์ที่ดินของประชาชนส่วนใหญ่อยู่ในที่ดินที่มีใช้ที่ดินกรรมสิทธิ์และอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ จึงมีข้อจำกัดการใช้ประโยชน์พื้นที่ตามกฎหมาย

แต่ปัจจุบันประเทศไทยได้มีการจัดที่ดินทำกินให้ชุมชนตามนโยบายของรัฐบาล ที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญในการแก้ไขปัญหาการไร้ที่ดินทำกินของเกษตรกร เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม และแก้ปัญหาการรุกล้ำเขตพื้นที่ป่าสงวน รวมถึงการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ (ฉบับที่ 8) พ.ศ. 2562 เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปลูกไม้ยืนต้นมีค่าเพื่อสร้างรายได้และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนมากขึ้น กอปรกับนโยบายรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มพื้นที่ป่าของประเทศและพื้นที่สีเขียว ให้ได้ร้อยละ 40 โดยเฉพาะนโยบายในการเพิ่มพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ โดยตั้งเป้าหมายใน 10 ปี (ปี พ.ศ. 2561-2571) ประเทศไทยจะเกิดชุมชนไม้มีค่า 20,000 ชุมชน ได้พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น 26 ล้านไร่ เพื่อสร้างความมั่นคงในอาชีพตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จึงได้มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกไม้มีค่าในที่ดินกรรมสิทธิ์ของตนเอง หรือที่ดินที่มีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์โดยชอบด้วยกฎหมาย และช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าเศรษฐกิจให้กับประเทศ โดยกำหนดให้ต้นไม้ยืนต้นมีมูลค่าทางเศรษฐกิจและเป็นทรัพย์สินที่ใช้เป็นหลักประกันทางธุรกิจได้ รวมถึงการส่งเสริมเกษตรกรมียั่งยืนซึ่งถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา โดยพืชพรรณที่อยู่ภายใต้ระบบนิเวศนั้นๆ ที่สามารถพึ่งพาอาศัยกันเกื้อกูลซึ่งกันและกันได้ และยังเป็นการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่า รวมทั้งประเทศไทยได้ประกาศเป้าหมายสำคัญหลังเข้าร่วมการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ พ.ศ. 2564 (COP26) คือ ประเทศไทยจะเป็นกลางทาง

คาร์บอน (Carbon Neutrality) ในปี 2050 และปล่อยก๊าซเรือนกระจกสุทธิเป็นศูนย์ (Net Zero) ภายในปี 2065 โดยภาคป่าไม้มีบทบาทสำคัญกับการไปสู่เป้าหมายความเป็นกลางทางคาร์บอนและปล่อยก๊าซเรือนกระจกสุทธิเป็นศูนย์ เนื่องจากเป็นแหล่งกักเก็บก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่สำคัญ ดังนั้นการอนุรักษ์และปลูกป่าจึงเป็นกลไกสำคัญในการช่วยลดก๊าซเรือนกระจก และช่วยบรรเทาความรุนแรงของปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูงได้เล็งเห็นถึงความสำคัญดังกล่าว ในปี พ.ศ. 2566 จึงมีกรอบแนวคิดที่ว่าถ้าหากชุมชนบนพื้นที่สูงมีรูปแบบและแนวทางการปลูกป่าที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมาย และนำต้นไม้ที่ปลูกไปใช้ประโยชน์ได้ร่วมกับมีการจัดการอย่างเหมาะสม จะช่วยสร้างเศรษฐกิจชุมชน พื้นฟูระบบนิเวศ และที่สำคัญช่วยลดปริมาณก๊าซเรือนกระจกในบรรยากาศ ซึ่งจะช่วยลดปัญหาโลกร้อนได้เป็นอย่างดี รวมถึงยังเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินจากการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวมาเป็นการทำการเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นระบบการเกษตรที่ผลิตอาหารด้วยความยั่งยืนทั้งทางสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ ดังเช่นระบบวนเกษตรที่เป็นการนำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรของระบบป่าธรรมชาติมาใช้เป็นแนวทางในการทำการเกษตร มีการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลายทั้งชนิดของพืชและสัตว์ (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2553) ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงได้

นอกจากนั้นแล้วการประเมินมูลค่าของการให้บริการทางระบบนิเวศที่เกิดขึ้น ทำให้ทราบถึงคุณค่าและผลตอบแทนจากระบบได้อย่างครบถ้วนมากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมสิ่งแวดล้อม รวมถึงคุณค่าต่อผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้ชุมชนบนพื้นที่สูงเกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พร้อมกับอยู่บนพื้นฐานของความต้องการด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนเอง โดยมุ่งหวังให้ชุมชนบนพื้นที่สูงอาศัยอยู่ร่วมกันกับป่าได้อย่างยั่งยืน ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาและแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็งมั่นคง โดยการน้อมนำแนวคิด ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง มาประยุกต์ใช้ในการจัดรูปแบบการปลูกให้เกิดคุณค่าและบูรณาการในพื้นที่ทำกินเดิมให้มีสภาพใกล้เคียงกับป่า และสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิตและความต้องการใช้ประโยชน์ที่แท้จริงของชุมชนเองตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่สูงอื่นที่มีบริบทใกล้เคียงกันต่อไป โดยมีหลักการดำเนินงานที่สำคัญของโครงการวิจัย ได้แก่ (1) การดำเนินงานตามแนวทางของโครงการหลวง (2) แนวทางของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (3) แนวพระราชดำริการพัฒนาตามภูมิสังคม และ (4) แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน (Participatory action research; PAR) โดยสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ในด้านสังคม เป้าหมายที่ 1 (ขจัดความยากจน) เป้าหมายที่ 2 (ขจัดความหิวโหย) เป้าหมายที่ 13 (การรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ) และเป้าหมายที่ 15 (การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศบนบก) เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป รวมทั้งใช้เป็นกลไกในการขับเคลื่อน

เศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (Bio Economy) เศรษฐกิจหมุนเวียน (Circular Economy) และเศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy)

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาชุมชนปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างบนพื้นที่สูง
- 1.2.2 เพื่อศึกษามูลค่าการให้บริการทางระบบนิเวศในระบบวนเกษตรบนพื้นที่สูง

1.3 ขอบเขตการศึกษา

- 1.3.1 การศึกษากระบวนการพัฒนาชุมชนปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างบนพื้นที่สูง

ดำเนินการศึกษาในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง โดยคัดเลือกพื้นที่ตัวแทนจากขอบเขตพื้นที่ดำเนินงานอยู่ในเขตป่าไม้ ได้แก่ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตป่าสงวน ควบคู่กับชั้นคุณภาพลุ่มน้ำของพื้นที่แต่ละประเภท และพื้นที่นอกเขตป่าไม้ ได้แก่ ที่ดินกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครอง และที่ดินที่ได้รับอนุญาตให้เข้าทำประโยชน์

- 1) ศึกษาแนวทางการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างบนพื้นที่สูง ที่สอดคล้องกับรูปแบบเงื่อนไข และข้อตกลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ต้องตามกฎหมาย โดยรวบรวมข้อมูลเชิงพื้นที่ การใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูง ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม กฎหมาย ที่ส่งผลต่อการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างบนพื้นที่สูง จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ทุติยภูมิและข้อมูลสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง
- 2) ศึกษาและพัฒนาต้นแบบการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่างบนพื้นที่สูงโดยกระบวนการมีส่วนร่วม ตามแนวทางที่เหมาะสมและสอดคล้องกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ต้องตามกฎหมาย

- 1.3.2 การประเมินมูลค่าการให้บริการทางระบบนิเวศในระบบวนเกษตรบนพื้นที่สูง

โดยศึกษาจากครัวเรือนของเกษตรกรที่มีการทำวนเกษตร (Family Farms) ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงที่มีลักษณะภูมินิเวศแตกต่างกันอย่างน้อย 4 ภูมินิเวศ โดยคัดเลือกพื้นที่ตัวแทนจากขอบเขตพื้นที่ดำเนินงานอยู่ในเขตป่าไม้ ได้แก่ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตป่าสงวน และพื้นที่นอกเขตป่าไม้ ได้แก่ ที่ดินกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครอง และที่ดินที่ได้รับอนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ บริบทพื้นที่ ระดับความสูงจากน้ำทะเลปานกลาง และประเภทของป่าไม้

- 1) ศึกษาข้อมูลรูปแบบและองค์ประกอบของระบบวนเกษตรบนพื้นที่สูง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ และเก็บข้อมูลการสำรวจแปลงระบบวนเกษตรของครัวเรือน
- 2) ศึกษามูลค่าการให้บริการทางระบบนิเวศในระบบวนเกษตรบนพื้นที่สูง จากการใช้ประโยชน์ทางตรง (มูลค่าทางเศรษฐกิจ) และการใช้ประโยชน์ทางอ้อม (มูลค่าสิ่งแวดล้อม)

- (1) มูลค่าจากการใช้ประโยชน์ทางตรง ด้านการเป็นแหล่งผลิต ได้แก่ มูลค่าจากผลผลิตของพืชผล/สัตว์ อาหารจากป่า เนื้อไม้ สมุนไพร โดยใช้วิธีการประเมินมูลค่าโดยใช้ข้อมูลจากตลาดโดยตรง (ใช้ราคาตลาดที่เกิดจากการซื้อขายในท้องถิ่นในการกำหนดมูลค่า)
- (2) มูลค่าจากการใช้ประโยชน์ทางอ้อม ด้านการควบคุมกลไกของระบบ ได้แก่ มูลค่าจากการเป็นแหล่งดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ โดยใช้วิธีการประเมินมูลค่าโดยใช้ข้อมูลจากตลาดโดยตรง (ใช้ราคาตลาดที่เกิดจากการซื้อขายคาร์บอนเครดิตจากองค์การบริหารจัดการก๊าซเรือนกระจก)

1.3.3 การวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของการปลูกป่าที่ยั่งยืนบนพื้นที่สูง โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

